

STUDIA I ARTYKUŁY

Aleksander Łaniewski

<https://orcid.org/0000-0003-1876-2567>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

Anatol Konse (1898–1937/38) – anarchista, poeta, „element społecznie niebezpieczny”*

Abstrakt: W artykule omówiono życie, działalność oraz twórczość zapomnianego anarchistycznego poety polsko-białoruskiego pochodzenia Anatola Konsego (1898–1937/38). Tragiczny los zapomnianego rewolucjonisty został pokazany na tle epoki, nasilających się represji aparatu władzy sowieckiej oraz w kontekście praktyki politycznej ruchu anarchistycznego w ZSRR w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. i jego powiązań z zagranicznymi przedstawicielami anarchizmu.

Słowa kluczowe: Anatol Konse, anarchizm, ZSRR, Ukraina, bolszewizm, represje.

Abstract: The article discusses the life, activities and work of the forgotten anarchist poet of Polish-Belarusian origin, Anatol' Konse (1898–1937/38). The tragic fate of the forgotten revolutionary is set against the backdrop of the era, the intensification of repression by the Soviet power apparatus, and within the context of the political practice of the anarchist movement in the USSR during the 1920s and 1930s, as well as its connections with foreign representatives of anarchism.

Keywords: Anatol' Konse, anarchism, USSR, Ukraine, bolshevism, repressions.

* Artykuł powstał w ramach zadania zleconego przez Ministra Edukacji i Nauki pn. „Oblicza i metamorfozy imperiów rosyjskich (333 lata: 1689–2022). Realizacja badań naukowych w ramach Zespołu do badań porównawczych nad imperializmem rosyjskim”.

Anarchista

Barwna, a zarazem tragiczna historia anarchizmu w Imperium Rosyjskim i ZSRR wciąż zawiera wiele zapomnianych nazwisk i dramatycznych losów. Jednym z nich jest prawie zupełnie nieobecny na kartach historii ruchu rewolucyjnego literat i anarchoindywidualista Anatol (Anatolij) Konse¹.

Urodził się 14 października 1898 r. w Kijowie w rodzinie katolika, mieszcza-
nina z Mohylewa, Iosifa Pawłowicza Kuncewicz². Pomimo wyznania ojca, być
może pod naciskiem prawosławnej matki Marii Wasiliewny, 2 grudnia 1898 r.
dziecko zostało ochrzczone w kijowskiej Cerkwi Zwiastowania³. W różnych
źródłach pochodzenie Konsego jest wskazywane jako rosyjskie lub żydowskie.
Zdaniem autora tego tekstu Konse ma białoruskie lub, co bardzo prawdopo-
dobne, polskie korzenie. Świadczy o tym imię, nazwisko i wyznanie jego ojca,
a także imię samego poety, używane w polskiej wersji – Anatol. Konse, będąc
ideowym anarchistą, w kwestionariuszu Kijowskiego Państwowego Depar-
tamentu Politycznego w lutym 1925 r. w rubryce „Narodowość” oświadczał,
że jest „internacjonalistą”, a w rubryce „poddanie” pisał: „Mieszkam na
ziemi sowieckiej”⁴. Niestety nie wiemy, w jakich okolicznościach Kuncewicz
przybrał sobie pseudonim literacki Konse – czy nie chciał nosić nazwiska
ojca, który pracował w carskiej policji, czy były jeszcze inne tego przyczyny.
Wiemy jednak, że konsekwentnie posługiwał się tym pseudonimem przez
całe życie i był znany właśnie pod nim.

Prawie nic nie wiadomo o dzieciństwie i dorastaniu Konsego, z wyjątkiem
tego, że otrzymał wykształcenie średnie. Jako nastolatek zaczął zapoznawać
się z literaturą anarchistyczną, w szczególności z dziełami Michaiła Bakunina.
Wśród innych autorów mających wpływ na kształtowanie jego osobowości
Konse wymieniał wybitnego filozofa Herberta Spencera. Około 16 roku życia
przyszły poeta został anarchistą. Według zeznań bohatera tego artykułu,
głównym powodem jego ukształtowania się jako anarchoindywidualisty był

¹ Autor pragnie podziękować Jarosławowi Leontiewowi (Moskwa) i Siergiejowi Owsiannikowi (Kaliningrad) za udostępnienie materiałów z archiwów Ukrainy.

² Zwróćmy uwagę na fakt, że od 1898 do maja 1909 r. w kadrze Kijowskiego Wydziału Śledczego figurował 41-letni prawosławny mieszczanin Józef Pawłowicz Kuncewicz. Przed wstąpieniem do jednostki policyjnej pracował jako kopista w prywatnych bankach. Z carskich organów ścigania został zwolniony za nadużycie stanowiska. Prawdopodobnie w tym przypadku mówimy o ojcu anarchisty, który po narodzinach syna przeszedł na prawosławie, В. Чисников, *Личный состав Киевской сыскной полиции накануне реформирования российского уголовного сыска (1908 г.)*, „Legea și Viața” 2015, nr 10/2 (286), s. 95.

³ Центральний державний історичний архів України (dalej: ЦДІАК), фонд (dalej: ф.) 127: Метричні книги церков м. Києва, опус (dalej: оп.) 1080, справа (dalej: spr.) 14, к. 189v–190. Dokładną datę urodzenia poznaliśmy w 2024 r. dzięki Siergiejowi Owsiannikowowi.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань та українців (dalej: ЦДАГОУ), ф. 263: Колекція позасудових справ реабілітованих, оп. 1, spr. 56804, к. 4.

kryzys społeczny i prawny wywołany przez „imperialistyczną” I wojnę światową. Negatywne wrażenie wywarło na nim „wzmocnienie przymusowych norm prawnych” ze strony państwa⁵. Na progu rewolucji 1917 r. Konse był już przekonany anarchista, trzymającym się nurtu indywidualistycznego.

Anarchoindywidualizm jako prąd w myśli anarchistycznej zapoczątkowali znani libertarni dziewiętnastowieczni teoretycy Pierre-Joseph Proudhon⁶ i Max Stirner (Johann Kaspar Schmidt)⁷. Zwolennicy tej idei głosili prymat wolności jednostki nad jakąkolwiek formą organizacyjnego przymusu, od rodziny do państwa. Prawdziwa wolność miała ziścić się tylko w społeczeństwie opartym na równoprawnym związku jednostek, samowystarczalnych i zrzeszających się w twórcze, gospodarcze i polityczne grupy wyłącznie dobrowolnie. Anarchoindywidualizm był niezwykle popularny w USA⁸ oraz we Francji⁹, miał także swoich nielicznych przedstawicieli w Imperium Rosyjskim¹⁰, a następnie w ZSRR. W okresie wojny domowej w Rosji Ukraina stała się miejscem, w którym ten nurt obok anarchokomunizmu i anarchosyndykalizmu zyskał aprobatę i względną popularność przeważnie wśród rewolucyjnej inteligencji. W listopadzie 1918 r. w Kursku utworzono Konfederację Organizacji Anarchistycznych Ukrainy „Nabat” (KOAU „Nabat”), która przyjęła koncepcję „jedynego anarchizmu”, w którym komunizm, syndykalizm i indywidualizm ogłoszono „trzema stronami tego samego procesu”. W odróżnieniu od anarchizmu w centrach byłego imperium, Sankt Petersburgu i Moskwie, gdzie dominowały anarchokomunizm i anarchosyndykalizm oraz bardziej „przychylny” stosunek do bolszewizmu, „Nabat” położył nacisk na syntezę nurtów anarchistycznych i zasadę „samowyzwolenia mas”¹¹.

Właśnie w stolicy Ukrainy rozpoczął swoją działalność rewolucyjną Anatol Konse. Stał się członkiem sekretariatu utworzonego w maju 1917 r. Kijowskiego

⁵ Ibidem, k. 10v–11.

⁶ Zob. R. Dobek, *Pierre-Joseph Proudhon*, Poznań 2013.

⁷ Zob. M. Chmieleński, *Max Stirner. Jednostka, społeczeństwo, państwo*, Kraków 2006; *Max Stirner – wokół indywiduum*, red. K. Feć, Kraków 2018.

⁸ G. Woodcock, *Anarchism. A History of Libertarian Ideas and Movements*, New York 1962; S. Sękowski, *W walce z Wujem Samem. Anarchoindywidualizm w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1827–1939*, Warszawa 2010; M. Modrzejewska, *Josiah Warren – pierwszy amerykański anarchista?*, Kraków 2012; eadem, *Stephen Pearl Andrews. Anarchia i społeczeństwo*, Kraków 2020.

⁹ Zob. J. Maitron, *Histoire du mouvement anarchiste en France (1880–1914)*, Paris 1951; *Человек после общества. Антология французского анархо-индивидуализма начала XX века*, Саратов 2022.

¹⁰ Л. Чёрный, *Новое направление в анархизме. Ассоциационный анархизм*, Москва 1907; И.В. Аладышкин, „Анархо-индивидуализм в среде отечественной интеллигенции второй половины XIX – первой декады XX века (на материалах гг. Москвы и Санкт-Петербурга). Автореферат”, Иваново 2006.

¹¹ В.А. Савченко, *Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр. Історичний аспект та політична практика*, Київ 2017, s. 193–194.

Stowarzyszenia Wolnych Anarchistów (KSWA), w pewnym okresie zastępując jego sekretarza Andrieja Andriejew¹². Angażował się w prace organizacyjne i propagandowe, uczestniczył w dyskusjach, wygłaszał referaty i robił odczyty, kolportował literaturę. Ponadto brał udział w powstaniu przeciwko Radzie Centralnej w styczniu 1918 r.¹³ Udzielał się przy wydawaniu pisma „Swoboda Wnutri Nas” (ukazały się trzy numery). KSWA miało swoje grupy także w Charkowie, Jekaterynosławiu, Odessie i na Krymie. Członkowie Stowarzyszenia opowiadali się zarówno przeciwko Rządowi Tymczasowemu czy Zgromadzeniu Ustawodawczemu, jak i Międzynarodówce, „dyktaturze proletariatu”, udziałowi anarchistów w ruchu związkowym oraz wstępowaniu do „sowietów” (rad), akceptowali natomiast taktykę ekspropriacji i nielegalne metody walki zarówno z wojskami gen. Antona Denikina (grupy anarchoindywidualistów działały na tyłach białych wojsk), jak i władzą bolszewicką. Stanowczo sprzeciwiali się wojnom, głosząc antymilitaryzm i odrzucając patriotyzm¹⁴. Mimo akceptacji dla postulatów zjednoczenia różnych nurtów anarchistycznych, KSWA uznało, iż przywieziony przez działaczy z USA anarchoindywidualizm „grozi przekształceniem anarchizmu, bojowej nieprzejednanej nauki, w oportunistycznego anarchoindywidualistycznego bękarta”¹⁵.

Po zajęciu Kijowa przez Armię Czerwoną KSWA rozpoczęło legalną działalność, koncentrując się na agitacji i propagandzie idei anarchistycznych, co niezwłocznie spotkało się z reakcją władzy sowieckiej. Między innymi bolszewicy oskarżyli kijowskie stowarzyszenie o wysyłanie listów do osób prywatnych z żądaniem pieniędzy oraz o dokonywanie „ekspropriacji”, i zakazali druku organu kijowskich anarchistów „Biezwałstije”. Biuro Informacyjne KSWA stanowczo zaprzeczyło wszystkim oskarżeniom¹⁶.

Niezależnie od głoszonego indywidualizmu Konse na przesłuchaniu w 1925 r. oświadczył, że do momentu likwidacji KSWA w 1920 r. i istnienia

¹² Andriej Andriejew (1882–1962) – anarchoindywidualista, teoretyk neonihilizmu, publicysta, od 1908 r. członek bojowej drużyny anarchistów w Sewastopolu „Wolność Wewnątrz Nas”, w latach 1908–1917 w więzieniu. Założyciel Kijowskiego Stowarzyszenia Wolnych Anarchistów i redaktor pism „Swoboda Wnutri Nas” i „Swoboda”, autor broszury: A. Андреев, *Неоинициализм*, Москва 1922. W ZSRR spędził 10 lat w więzieniach i 8 na zesłaniu. Jego żoną była anarchistka Zora Gandlewskaja (1897–1987).

¹³ Podczas tych wydarzeń zmarł student-anarchista Moisiej Gandlewskij, brat znanej anarchistki Zory Gandlewskiej. Konse poświęcił mu trzy poematy: *Protest*, *Pojednanie* i *Zgroza*, które zostały włączone do zbioru, oraz jeden wiersz poświęcony jego siostrze, *Wiosenny atak*. Więcej o udziale anarchistów w powstaniu: B. Азаров, *Анархия на Юге. Анархисты южных губерний бывшей Российской империи в борьбе за всеобщее самоуправление 1917–1918 гг.*, t. 1, Одесса 2021, s. 275–290.

¹⁴ *Декларация Киевской Ассоциации Свободных Анархистов*, „Свобода внутри нас” 1917, nr 1, s. 16; m.in. krytykując pozycję czołowego anarchokomunisty Piotra Kropotkina, który poparł Entente, A. [Андреев], *Поход анархистов*, „Свобода внутри нас” 1917, nr 2, s. 2–4.

¹⁵ Андрей [A. Andriejew], *С конференции*, „Свобода внутри нас” 1917, nr 2, s. 7.

¹⁶ *Произвол и насилия власти „социалистов”*, „Харьковский Набат” 1919, nr 11, s. 3.

„legalnego” anarchizmu uważał się za „organizacyjnego” anarchistę. Po tym, przekonywał, do żadnej zorganizowanej grupy nie należał, chociaż utrzymywał kontakty ze znanymi kijowskimi przedstawicielami ruchu, w tym z Nuchimem Drikerem¹⁷ czy Aleksandrem Taratutą¹⁸, których uważał za „bezinteresownych i uczciwych rewolucjonistów, którzy poświęcili wiele energii sprawie Rewolucji”¹⁹. Rozmowy z uczestnikami ruchu, jak zaznaczał, miały wyłącznie charakter teoretyczny. I mimo pomysłów na utworzenie kółka anarchistycznego, które by zajmowało się samokształceniem, brakowało do tego odpowiednich osób²⁰.

Nie ulega wątpliwości, że Konse utrzymywał kontakty z wieloma anarchistami, m.in. ze słynnym rosyjskim teoretykiem i praktykiem anarchizmu Apollonem Karelinem²¹. Między innymi w korespondencji do Karelina Konse upominał się o pieniądze i literaturę dla Kijowa²². W jego papierach znajduje się ponadto list otwarty, rodzaj ankiety, autorstwa Iwana Charchardina²³, na temat stosunku anarchistów do spółdzielczości i roli kooperatyw w realizacji ideałów anarchokomunizmu²⁴.

Będąc anarchoindywidualistą, Konse bodajże najbardziej cenił Proudhona, nie tylko go cytował, ale i poświęcił mu wiersz²⁵. W pisarstwie kijowskiego rewolucjonisty widoczny jest także wpływ Bakunina oraz Stirnera, natomiast

¹⁷ Nuchim Driker (1889–?) – anarchista z guberni podolskiej, publicysta Organu Moskiewskiej Federacji Grup Anarchistycznych „Anarchia” (1917–1918), członek KSWA, od 1919 r. członek KOAU „Nabat”. Aresztowany przez Wszechukraińską Czekę 25 listopada 1920 r. w Charkowie podczas likwidacji anarchistów w Ukrainie. Zwolniony w 1921 lub 1922 r. W 1929 r. był członkiem Stowarzyszenia Byłych Więźniów Politycznych i katorżników. Dalszy los jest niezany.

¹⁸ Aleksandr [Owsiej-Mejer] Taratuta (1879–1937) – rewolucjonista, w ruchu anarchistycznym od 1903 r., wielokrotnie aresztowany, dwukrotnie uciekł z katorgi, po 1917 r. zaangażowany w działalność wydawniczą, agrarną i gospodarczą, pierwszy mąż Olgi Taratuty, rozstrzelany.

¹⁹ A. Konse do I. Czornego, Kijów, maj 1924, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (dalej: IISG), I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9, k. 2.

²⁰ ЦІАГОВ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 10v–11.

²¹ Apollon Karelin (1863–1926) – rosyjski prawnik i publicysta, mason, teoretyk anarchizmu, publicysta, jeden z założycieli Wszechrosyjskiej Federacji Anarchokomunistów (1918), członek anarchistycznej sekcji Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego oraz grupy anarchomistyków „Zakon Światła”.

²² ЦІАГОВ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 57.

²³ Iwan Charchardin (1899–1939?) – anarchista od 1916 r., ekonomista, publicysta, uczestnik rewolucji 1917 r., członek Wszechrosyjskiej Federacji Anarchistów-Komunistów i wszechrosyjskiego Czarnego Krzyża. W latach trzydziestych brał udział w działalności grup anarchistycznych na zesłaniu na Syberii i w Kazachstanie. Począwszy od 1921 r. był pięciokrotnie aresztowany przez władze sowieckie, a od 1929 r. stale przebywał w więzieniu i na zesłaniu. W 1939 r. został skazany na 10 lat obozu.

²⁴ ЦІАГОВ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 15–16.

²⁵ Trzeba dodać, że Konse był autorem wiersza *Przeciwko własności (fragment przemówienia Pierra Josepha Proudhona, wygłoszonego w Zgromadzeniu Narodowym)*, „Волна” 1923, nr 48, s. 39.

z rosyjskojęzycznych teoretyków najbliższy był mu Lew Czornyj²⁶. Przy tym przyjaźnił się z syndykalistami i opowiadał się za przewyciężeniem konfliktów „frakcyjnych” oraz za harmonijnym współistnieniem różnych prądów w ruchu anarchistycznym, bez wodzostwa i sekciarstwa. Uważał, że „składanie pokłonu jakimukolwiek autorytetowi jest dobrowolnym niewolnictwem”. Ubolewał, iż nieporozumienia wewnątrz ruchu świadczą „o zmęczeniu ideowym i rozłożeniu moralnym” części anarchistów²⁷. To wszystko, jego zdaniem, osłabiało i rozdrabniało ruch rewolucyjny. Wierzył, że „zadaniem każdego prawdziwego anarchisty jest ochrona naszej wielkiej twórczej doktryny przed szkodliwymi atakami przestarzałej ludzkiej głupoty”²⁸.

W pierwszej połowie lat dwudziestych XX w. Konse był przekonany, iż żyje w burzliwych czasach zmian społeczno-politycznych, które ostatecznie rozstrzygnie rewolucja społeczna na czele z proletariatem. W tym okresie spod pióra poety wyszedł esej *Rozdepczcie gada!*²⁹, w którym to anarchoindywidualista dość ostro, momentami satyrycznie i elokwentnie, opisał największe ówczesne, jego zdaniem, zagrożenia dla wolności. Jednoznacznie skrytykował zarówno społeczno-polityczne (dyktatura proletariatu, system represji) i gospodarcze (komunizm wojenny, NEP) poczynania władzy sowieckiej, określanej „dziatwą Marksa”, jak i rodzący się pod wpływem bolszewizmu niemiecki faszyzm oraz kwitnący imperializm. Polityka Rosji Sowieckiej, która zadławiła rewolucję społeczną, doprowadziła, zdaniem poety, do sytuacji, gdy „zamiast wolnych organizacji wolnych ludzi, zamiast różnego rodzaju machnowszczyzny, mamy silny, biurokratyczny, militarystyczny aparat państwowy i «biznesowe» eksperymenty czerwonych, komunistycznych kupców oraz dyktaturę międzynarodowego kapitału, zwaną w niewinnym języku rosyjskim – koncesją”³⁰.

W latach dwudziestych i trzydziestych Anatol Konse prowadził dość aktywną – na miarę sowieckiej rzeczywistości – korespondencję z anarchistami-emigrantami we Francji i USA. Ważną postacią był tutaj rosyjsko-amerykański anarchista Iwan Czornyj³¹, z którym Konse miał poznać się

²⁶ Lew Czornyj (Pawel Turczaninow) (1878–1971) – rosyjski anarchoindywidualista, teoretyk i działacz, członek Moskiewskiej Federacji Grup Anarchistycznych, jeden z twórców Czarnej Gwardii (zbrojnych grup anarchistów) oraz Anarchistów z Podziemia. Rozstrzelany przez bolszewików we wrześniu 1921 r.

²⁷ A. Konse do I. Czornego, Kijów, maj 1924, IISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9.

²⁸ A. Konse do I. Czornego, Saratów, styczeń 1928, IISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9.

²⁹ *Статья А.И. Консе „Раздавите гадину”*, w: *Анархистские движения России и Русского Зарубежья. Документы и материалы. 1922–1941 гг.*, red. Д.И. Рублёв, Москва 2021, s. 160–168. Rękopis znajduje się w ЦДАГОУ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 17–22.

³⁰ Ibidem, s. 166.

³¹ Iwan Czornyj [Łukjaniuk] [ang. John Cheney] (?–1976) – działacz anarchistyczny w USA. W 1919 r. był jednym z przywódców Związku Robotników Rosyjskich w Newark. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych sekretarz Federacji Rosyjskich Organizacji Robotniczych USA i Kanady oraz redakcji „Probużdienie”, mieszkał w Detroit. Korespondował

w Kijowie na samym początku lat dwudziestych. Nie tylko wymieniali się listami³², ale także literaturą, wycinkami z pracy, ponadto zagraniczny towarzysz kilkakrotnie wspierał sowieckiego zesłańca materialnie³³. Dodać należy, że pomoc materialna była regularnie nadsyłana do ZSRR z Europy Zachodniej i USA (głównie z Detroit i Chicago), zarówno poprzez grupy Anarchistycznego Czarnego Krzyża, jak też i prywatnie³⁴.

Interesujące, że pozostając ideowym internacjonalistą, anarchista o polsko-białoruskim pochodzeniu, piszący po rosyjsku, w sposób czuły wypowiadał się na temat Ukrainy. Uważał ją za „serce Rewolucji Rosyjskiej”, a jego słowa były prześiknięte miłością i zachwytem do narodu ukraińskiego. Szczególnym szacunkiem darzył chłopów, w historii których widział przykłady buntownictwa, umiłowania wolności i odrzucenia jakiegokolwiek despotyzmu:

Podczas Rewolucji nauczyłem się rozumieć i kochać naród ukraiński; buntowniczość i duch wolności, który żył w nim od czasów Siczy Zaporoskiej, zawsze głęboko mnie cieszyły i ekscytowały. Z wielkim sentymentem wspominałem legendarne bohaterstwo ukraińskich chłopów, którzy przez wiele lat bronili swojej ziemi i wolności przed zakusami kontrrewolucjonistów wszystkich maści i odcieni. [...] Duch państwowości, ze swoją koszarową mordą i ciężkim chamskim butem, przez długi czas bezsilnie unosił się nad terytorium Ukrainy; przez długi czas nie mógł zapewnić swojego panowania nad ziemią zniszczoną żelazem i ogniem, oblaną łzami i krwią, owianą radosnym duchem wolności i buntu. Uparci Ukraińcy!³⁵

W prywatnej korespondencji poeta nie stronił się od prezentowania własnych poglądów, kreśląc – odzwierciedlających jego anarchoindywidualistyczne przekonania – pięć „przykazań” ideowych, zgodnie z którymi żył. Były to: „1) Nie ma nic ponad ciebie; 2) Poznaj siebie; 3) Kochaj siebie; 4) Bądź sobą; 5) Urzeczywistnij siebie”³⁶. Credo życiowe Konse rozwinął w formie artykułu *Altruizm i egoizm*, który ukazał się w trzech częściach na łamach dziennika Rosyjskich

z Paulem Avrichem, dzieląc się informacjami o ruchu anarchistycznym w USA, w tym zdjęciem Grigorija Maksimowa do klasycznej publikacji: P. Avrich, *The Russian Anarchists*, Princeton–New Jersey 1967.

³² Niedawno część listów z komentarzem naukowym została wydana przez autora niniejszego artykułu: O. Ланевський, „За час Революції я навчився розуміти і любити український народ...” *Листи Анатолія Консе Івану Чорному*, „Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах” 2025, t. XXXVII, s. 218–238.

³³ PISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9. Czornyj otrzymał od Konsego m.in. tom *Каторга и ссылка. К истории революционного движения в России*, red. Л. Берман, Б. Лагунов, С. Ушеревич, Киев 1924. Zbiór zawiera wspomnienia znanej anarchistki Olgi Taratuty o pobycie w więzieniu łukjaniwskim w Kijowie.

³⁴ *Показания Андреева А. В. 10.10.30 г.*, w: *Орден Российских Тамплиеров*, t. 2: *Документы 1930–1944 гг.*, red. А.Л. НИКИТИН, Москва 2003, s. 21.

³⁵ A. Konse do I. Czornego, Saratów, 5 II 1926, PISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9. W innym liście poeta prosił o informację na temat nowo utworzonego w USA związku ukraińskich organizacji robotniczych.

³⁶ Ibidem.

Organizacji Robotniczych Stanów Zjednoczonych i Kanady „Rasswiet”³⁷. W tym cyklu tekstów autor krytycznie rozpatrywał altruizm, dowodząc jego „burżuazyjnego” pochodzenia. Przeciwwstawiał mu egoizm, który, będąc sumą zderzających się egoizmów wszystkich ludzi, jest w stanie wypracować prawdziwą solidarność społeczną i doprowadzić jednostki do wzajemnego zaspokajania własnych potrzeb oraz wzajemnej obrony własnych praw. W społeczeństwie egoistów zostaną stworzone warunki koegzystencji indywiduów, które będą zagwarantowane dzięki możliwości utraty przez jednostkę *status quo* i naruszenia jej interesów. Egoizm, dowodził Konse, grozi niebezpieczeństwem tylko wtedy, kiedy jednostka nie jest w stanie zrozumieć swoich interesów oraz bronić swoich praw i godności. Innymi słowy egoizm świadomych swojej siły i wartości jednostek będzie hamował potencjalne egoistyczne nadużycia innych jednostek, wypracowując przy tym mechanizmy harmonijnego współistnienia. Dobro i potrzeby jednej jednostki nie mogą być lepsze czy gorsze, ważniejsze czy mniej ważne od dobra i potrzeb innej jednostki. Zdaniem anarchoindywidualisty zdrowy egoizm polega nie na wymuszaniu altruizmu i ofiarności od innych osób, ale na domaganiu się tego, żeby nie naruszały interesu innej jednostki. Nie rozpustny, niezdrowy, hipertroficzny egoizm burżuazji, nie zazdrosny zgorzkniały egoizm ubogich nieudaczników, ale zdrowy twórczy egoizm wolnej osoby jest podstawą miłości człowieka do własnej oryginalności i niepowtarzalności. Właśnie ten jedyny rodzaj szczęścia – szczęście jednostki – dzięki swoim siłom i zdolnościom jest namacalny dla każdego człowieka, a zarazem jest podstawowym warunkiem szczęścia całej ludzkości³⁸.

Jak zauważono wcześniej, dla anarchoindywidualisty ważną kwestią była sprawa wychowania³⁹. Tradycja myśli anarchistycznej od swego zarania

³⁷ „Рассвет” (1924–1939), dziennik społeczno-polityczny i literacki ukazujący się w Nowym Jorku i Chicago. Był kontynuatorem gazety „Американи́е Извѣстїя” (1921–1924). Pierwotnie pismo ukazywało się jako organ anarchistyczny z dużym wpływem anarchomistycyzmu i chrześcijańskiego anarchizmu. Po zjednoczeniu z pismem „Русский Вѣстник” nosiło podwójny angielski podtytuł. Wówczas gazeta, pozostając antybolszewicka, od pozycji anarchistycznych przeszła na bardziej umiarkowane, liberalne, stając się „Dziennikiem Rosyjskich Robotniczych Organizacji Kulturowo-Oświatowych”. W 1935 r. pismo zmieniło podtytuł na „Codzienną Gazetę Społeczną”. Do grona redaktorów naczelnych pisma w różnym okresie należeli: F. (nie udało się odnaleźć imienia) Kraemer, Jewgienij Morawskij (właśc. Dolinin), Moisiej Rubiezanin (właśc. Hajduk), Julian Karpik.

³⁸ A. Консе, *Альтруизм и эгоизм (Начало)*, „Рассвет” 1928, nr 14, s. 2; idem, *Альтруизм и эгоизм (Продолжение)*, „Рассвет” 1928, nr 16, s. 2; idem, *Альтруизм и эгоизм (Окончание)*, „Рассвет” 1928, nr 17, s. 2.

³⁹ A. Konse prowadził także korespondencję ze znanym ukraińskim anarchistą, uczestnikiem ruchu machnowskiego, KOAU „Nabat” i Anarchistycznego Czarnego Krzyża, publicystą oraz późniejszym psychoanalitykiem Markiem Mratchnym (Mark Kliwanskij, 1892–1975), którego poznał w Kijowie w 1922 r. Listy były wysyłane na nazwisko wolnościowego pedagoga z Los Angeles Marka Holtza. Mimo że mają niezwykle pesymistyczny charakter, Konse podkreślał w nich, że nie zdołano zrobić z niego „społecznego bydła”, A. Konse do M. Holtza, styczeń 1934, Kursk, University of Michigan Library, Labadie Collection, Mark Holtz Correspondence 1933–1934, Box 1.

(William Godwin i Max Stirner) uważnie przypatrywała się zagadnieniom pedagogicznym i rozwojowo-wychowawczym⁴⁰. Swoje zapatrywania na kwestie pedagogiczne Konse zaprezentował w eseju *Myśli o wychowaniu*. Tekst został dedykowany „drogiemu nauczycielowi” – Konstantinowi Wentzelowi⁴¹, rosyjskiemu teoretykowi wolnej edukacji⁴², co wyraźnie świadczy o wpływie idei Wentzela na wychowawczo-edukacyjne poglądy anarchisty.

Dla Konsego podstawą wychowania było umożliwienie dziecku swobodnego rozwoju, prawa do wyboru moralności, obrony przed narzucaniem przez dorosłych jakichkolwiek form „brutalnego wpływu”. Poszanowanie godności i wolności dziecka – od tego zależy los przyszłych pokoleń i poziom rozwoju społecznego. Rodzice nie mają żadnego prawa narzucać dzieciom ani poglądów politycznych, ani religijnych, ani obyczajowych. Ukształtowane przez aktualne warunki społeczno-polityczne sądy moralne dotyczą wyłącznie teraźniejszości, z kolei przeszłość należy do dzieci i to one mają wyłączne prawo do kreowania nowej moralności, nienapiętnowanej przestarzałymi wzorcami zachowania⁴³.

Moralność, pisał Konse, nie jest dana raz na zawsze. To, co dzisiaj jest uważane za wzorzec postępowania, jutro może być postrzegane jako wielka nieprawość. Walka prawd archaicznych z nowymi ideami jest nieuchronna. W tej konfrontacji starego i nowego pedagog i wychowawca powinien zawsze stawać po stronie dziecka, czyli wyraziciela dążeń emancypacyjnych. Celem pedagogów jest pomagać w tej walce, chronić dzieci przed niepodważalnym autorytetem dorosłych, jednocześnie nie popierać samolubnych afrontów przeciwko dorosłym. Prawa rodzicielskie kończą się w momencie pojawienia się praw dziecka, dlatego dla pedagogów ważniejsza jest aprobata dzieci, a nie rodziców. Zadaniem rodziców natomiast jest kształtowanie i wspieranie samodzielności dziecka, jego woli i autonomiczności. Wychowanie dzieci powinno być oddzielone od państwa i religii, narzucających „duchową niewolę” i „ignorancję”, podsumowywał Konse⁴⁴.

Lektura pedagogicznych rozważań anarchisty skłania do zastanowienia się nad kwestią relacji Konsego z córką. Niestety dostępne źródła milczą na ten temat. Najprawdopodobniej jednak to właśnie rodzicielstwo poety w połączeniu z jego wolnościowymi poglądami zapoczątkowało zainteresowanie wolną pedagogiką.

⁴⁰ Zob. np. *Анархизм и образование. Сборник работ*, wyd. Дж. Суисса i in., Москва 2022.

⁴¹ Konstantin Wentzel (1857–1947) – rosyjski pedagog, myśliciel i publicysta, autor wielu prac z zakresu pedagogiki. Był autorem m.in. jednej z pierwszych w świecie *Deklaracji praw dziecka* oraz twórcą eksperymentalnej placówki wychowawczej w Moskwie Wolny Dom Dziecka (1906). W czasach studiów zesłany za udział w Narodnej Woli, następnie głosił antymilitaryzm. W latach 1917–1922 prowadził działalność pedagogiczną na uczelniach Moskwy i Woroneża. Następnie został odsunięty od pracy pedagogicznej i publicystycznej. Teksty Wentzela były publikowane m.in. na łamach moskiewskiej „Анархии” (1918).

⁴² Więcej o K. Wentzelu: Ю. Дружников, *Явная и скрытая жизнь Константина Вентцеля*, „Вопросы философии” 1996, nr 4, s. 106–126; *Вентцель*, red. Г.Б. Корнетов, М.В. Богуславский, Москва 1999 (Антология гуманной педагогики).

⁴³ А. Консе, *Мысли о воспитании (Дорогому другу и учителю Н.К. Вентцелю посвящая)* ч. I., „Рассвет” 1928, nr 9, s. 2.

⁴⁴ А. Консе, *Мысли о воспитании (Окончание)*, „Рассвет” 1928, nr 10, s. 2.

Poeta

W okresie burzliwych wydarzeń rewolucji, wojny domowej i pierwszych lat sowieckiej państwowości w ruchu anarchistycznym nie brakowało literatów⁴⁵, a poeci byli jego zauważalną częścią (zwłaszcza w nieklasycznych nurtach anarchizmu: anarchomistycyzmie⁴⁶, anarchobiokosmizmie⁴⁷ czy anarcho-uniwersalizmie⁴⁸). Bodajże najbardziej kojarzeni z ruchem libertarnym byli futuryści, do których zalicza się też Anatola Konsego. W okresie 1917–1921 ten awangardowy kierunek zyskał dużą popularność także w środowisku rosyjskojęzycznych poetów anarchistów. Na łamach gazety „Anarchia”, organu Moskiewskiej Federacji Grup Anarchistycznych, dzienniku z nakładem dochodzącym do 20 tys. egzemplarzy, ukazywały się wiersze i teksty programowe tego nurtu. O znaczeniu anarchofuturizmu świadczy chociażby fakt, że w „Anarchii” publikowały swoje teksty ikony sztuki awangardowej, jak słynny artysta polskiego pochodzenia Kazimierz Malewicz czy Aleksandr Rodczenko⁴⁹. „Rewolucja treści – socjalizm-anarchizm – jest nie do pomyślenia bez rewolucji formy – futuryzmu” – pisał czołowy rosyjski futurysta Włodzimierz Majakowski⁵⁰. Z anarchizmem sympatyzował także inny wybitny poeta Wielimir Chlebnikow. Dodajmy, że do połowy kwietnia 1918 r. w Moskwie w Zaułku Nastasińskim przy ul. Twerskiej mieściła się Kawiarnia Poetów, którą regularnie odwiedzali anarchiści rezydujący nieopodal w nielegalnie zajętym budynku – klubie anarchistów na Małej Dmitrowce 6. Podobne kółka anarchofuturystów pojawiły się także na prowincji, m.in. w Samarze, Orle, Czelabińsku oraz innych miejscowościach⁵¹.

W Kijowie z kolei toczyło się własne życie literackie. Pracując jako kancelista, Konse uważał się za „literata” i pisał wiersze. Wydaje się jednak, że dystansował się od grup stołecznych poetów. Aktualnie nie ma informacji

⁴⁵ Нр. Я. Новомирский, *Только душа. Книга стихов*, Москва [1920?]. Wielu znanych poetów w pierwszych latach ZSRR sympatyzowało z anarchizmem, m.in. Сергей Ясенін, Maksymilian Wołoszyn, Andriej Bielyj, Dmitrij Mierieżkowski i inni. Wydawano też zbiory osób mniej znanych, np. *Песни и стихотворения анархистов*, Москва 1918.

⁴⁶ Нр. Г. Чулков, *Стихотворения Георгия Чулкова*, Москва 1922.

⁴⁷ Lista wydanych przez biokosmistów wierszy jest ogromna, wymienię tylko pojedyncze wydawnictwa: А. Святогор, *Петух Революции*, Москва 1917; А. Ярославский, *Сволочь Москва*, Москва 1922; *Биокосмисты. Десять штук*, Петроград 1923.

⁴⁸ Нр. Б. Гордины, *Анархия в мечте. Страна Анархия (утопия-поэма)*, Москва 1919.

⁴⁹ Нр. Б. Пламень, *Письмо к товарищам футуристам*, „Анархия” 1918, nr 27, s. 4; А. Родченко, *Товарищам анархистам*, „Анархия” 1918, nr 29, s. 4; К. Малевич, *Ответ*, „Анархия” 1918, nr 29, s. 4.

⁵⁰ В. Маяковский, *Открытое письмо рабочим*, „Газета футуристов” 1918, nr 1, s. 1.

⁵¹ O powiązaniach anarchistów z rosyjską awangardą artystyczną zob. fundamentalną pracę: А.В. Крусанов, *Русский авангард 1907–1932. Исторический обзор*, т. 1: *Боевое десятилетие*, Санкт Петербург 1996; т. 2: *Футуристическая революция 1917–1921*, Москва 2003; О.Д. Буренина-Петрова, *Анархизм и искусство авангарда*, Санкт Петербург 2021.

wskazujących na to, żeby jako młody anarchista należał do jakichkolwiek grup literackich. Zadebiutował prawdopodobnie 18 października 1917 r. wierszem *Kommuna, kommuna, krik groznyj razdałsia* na łamach anarchistycznej „Swoboda wnutri nas”⁵². Jego teksty następnie były publikowane w wielu anarchistycznych wydawnictwach, również po śmierci autora⁵³. W 1919 r. opublikował swój jedyny zbiór wierszy *Czornyje zowy. Poezy*⁵⁴ oraz uczestniczył w wydaniu broszury *Reczi anarchistow pieried sudom gosudarstwiennikow*⁵⁵. W swoich listach z zesłania Konse często poruszał kwestię literatury. W liście do anarchisty Jakowa Dubińskiego⁵⁶, mieszkającego wówczas w Paryżu, pisał: „Prowadzę takie odosobnione *modus vivendi*, jestem tak oderwany od współczesnej rzeczywistości, że każda nowość w dziedzinie mojego rodzimego życia literackiego stanowi wielką nowość w moim samotnym życiu”⁵⁷.

Należy zaznaczyć, że jako poeta Anatol Konse był znany przede wszystkim za granicą, gdyż publikował w rosyjskojęzycznych wydawnictwach emigracyjnych. Dziś znany jest jedynie wąskiemu gronu badaczy anarchizmu. Prace naukowe poświęcone futuryzmowi i literaturze w Ukrainie w okresie po 1917 r. pomijają Konsego. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, iż anarchista nie uczestniczył aktywnie w życiu literackim ani ukraińskich⁵⁸, ani rosyjskich

⁵² A. Консе, *Коммуна, коммуна, крик грозный раздался...*, „Свобода внутри нас” 1917, nr 2, s. 2.

⁵³ Oto niekompletna lista wydawnictw, w których ukazywały się wiersze anarchisty: „Американские известия” (Nowy Jork), „Буревестник” (Nowy Jork), „Вольная жизнь” (Moskwa), „Волна” (USA), „Воля Украины” (Nowy Jork), „Голос труда” (Buenos Aires), „Дело труда-Пробуждение” (Nowy Jork), „Пробуждение” (Detroit), „Рассвет” (Chicago), „Свобода” (Kijów), „Свобода внутри нас” (Kijów), „Сеятель” (Buenos Aires). Oprócz wierszy na koncie poety jest kilka poematów o charakterystycznych tytułach, np. *Antychryst*, *Jemeljan Pugaczow*, *Nadchodzący bunt*.

⁵⁴ A. Консе, *Чёрные зовы. Поэзы*, Киев 1919. Nakład, jeśli zaufać organowi KSWA „Свобода”, wynosił 4 tys. egzemplarzy. Niektóre wiersze w tomie były poświęcone znanym anarchistom Andriejowi Andriejewowi, Oldze Taratucie, Johnowi Henry’emu Mackayowi. Należy zauważyć, że wstęp do zbioru, *Wstępny i niszczyielski manifest do czarnoznamieńców. Ogo-go! Gu-gu!* został następnie przedrukowany przez organ Federacji Grup Anarchokomunistycznych „Wolna” („Волна” 1924, nr 55, s. 44–45).

⁵⁵ *Речи анархистов перед судом государственников*, Киев 1919. Wiersze Konsego ukazały się także w zbiorze *Песни труда. Сборник революционных песен и стихотворений*, Буэнос Айрес 1923 (wyd. 2) oraz w dodatku do rosyjskiego wydania hiszpańskojęzycznej broszury: П. Гори, *Анархия перед судом*, [Буэнос Айрэс] 1924.

⁵⁶ Jakow Dubińskij [fr. Jacques Doubinsky] (1889–1959) – żydowski rewolucjonista ukraińskiego pochodzenia, publicysta, w latach 1917–1922 r. anarchosyndykalista, członek KOAU „Nabat” w Odessie, następnie uczestnik bułgarskiego i francuskiego ruchu anarchistycznego, organizator grup Anarchistycznego Czarnego Krzyża, w tym paryskiej sekcji Funduszy Pomocy im. Aleksandra Berkanana (1945–1959) oraz Komisji Pomocy Antyfaszystom Bułgarii (1948–1959).

⁵⁷ A. Konse do J. Dubińskiego, sierpień 1934, IISG, Senya Fléchine Papers, ARCH00414, f. 58.

⁵⁸ Por. O.S. Ilnytskij, *Ukrainian Futurism. 1914–1930. A Historical and Critical Study*, Cambridge 1998.

futurystów⁵⁹. Jedyna praca, która bardzo pobieżnie analizuje poszczególne utwory Konsego, jest autorstwa literaturoznawcy Michaiła Lustrowa⁶⁰.

Wydawać by się mogło, że dzięki swojemu lekkiemu pióru, studiowaniu historii i teorii anarchizmu, partycypacji politycznej, Konse ostatecznie powinien skupić się na rozwinięciu teoretycznych podstaw myśli libertarnej. W swojej działalności twórczej anarchista przedkładał jednak literaturę nad analizę i teorię. Wskazują na to jego słowa: „Moim zajęciem jest pisanie poezji i wysławianie Anarchii. Teoretyczne osądy mnie nie interesują. Mamy wielu teoretyków, ale niewielu poetów”⁶¹. Do wyjątków należą wspomniane wyżej teksty *Rozdepczcie gada!* oraz esej pedagogiczny *Myśli o wychowaniu*. Ponadto w Bibliotece Uniwersytetu Michigan znajduje się przeznaczony do publikacji w czołowej jidyszowej gazecie anarchistów w USA „Fraye Arbeter Shtime” jego artykuł *O wielkim grabarzu-państwie i jego ofiarach*⁶².

Jako wielki miłośnik przysłów, powiedzeń i aforyzmów, Konse często używał ich w korespondencji oraz publicystyce. Zbierając i notując sentencje, wysyłał je razem z poezją do prasy. Wiele jego złotych myśli na temat władzy, sądownictwa, nierówności klasowych, wolności czy po prostu mądrości życiowych ukazało się w pismach „Wolna”⁶³, „Amierikanskije Izwiestija”⁶⁴, „Rasswiet”⁶⁵ oraz „Probużdenije”⁶⁶. Publikował ponadto wiersze wolne, nazywane „pieśniami”⁶⁷.

⁵⁹ Пор. Русский футуризм. Стихи. Статьи. Воспоминания, опрас В.Н. Терёхина, А.П. Зименков, Санкт-Петербург 2009.

⁶⁰ М.Ю. Люстров, Авангардизм и традиция (русская досиллабика в XX веке), w: Александр Введенский и русский авангард Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения А. Введенского, red. А. Кобринский, Санкт-Петербург 2008, s. 133–138.

⁶¹ Некто, Портреты анархистов. Вместо фельетона, „Американские известия” 1924, nr 142, s. 4.

⁶² А. Консе, О великом могильщике государстве и его жертвах, University of Michigan Library, Joseph A. Labadie Collection, Fraye Arbeter Shtime (Freie Arbeiter Stimme) Papers, 1922–1940, f. 8. Pierwotnie opublikowany: idem, О великом могильщике государстве и его жертвах, „Пробуждение” 1929, nr 9, s. 14–15.

⁶³ Idem, О государстве и власти. Мысли и афоризмы, „Волна” 1923, nr 39–41, s. 17–19. Rękopisy tych cytatów znajdują się w materiałach archiwalnych ЦДАГОУ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 26–29v oraz ЦДІАК, f. 127, op. 1080, spr. 14, k. 26–29v. Oprócz tego Konse zebrał i spisał: О законах (пословицы и поговорки), „Волна” 1923, nr 46, s. 47–48; О судах и судьбах (пословицы и поговорки), „Волна” 1923, nr 48, s. 39–40; Великие идеи и маленькие люди, „Волна” 1924, nr 53, s. 27–28; О житейской мудрости (Мысли и афоризмы), „Рассвет” 1928, nr 120, s. 3.

⁶⁴ Idem, Бедняки о богачах, „Американские известия” 1923, nr 69, s. 5; О свободе, „Американские известия” 1923, nr 77, s. 7; О свободе и власти (II), „Американские известия” 1923, nr 94, s. 5; Бог и человек, „Американские известия” 1923, nr 102, s. 7.

⁶⁵ Idem, О житейской мудрости (Мысли и афоризмы), „Рассвет” 1928, nr 120, s. 3.

⁶⁶ Idem, Мысли о свободе, „Пробуждение” 1930, nr 11, s. 28–29; idem, Анархизм и религия, „Пробуждение” 1931, nr 16, s. 110.

⁶⁷ Idem, Песни борьбы, „Волна” 1924, nr 50, s. 26–27; nr 52, s. 36–37; Гибель Человека, „Свобода” 1919, nr 1, s. 19–20.

Stosunek do własnej twórczości u Konsego wydaje się osobliwy, pisał o niej w sposób wyważony i bezpretensjonalny, nazywając tę stronę swojej aktywności „rewolucyjną propagandą i sloganami przetłumaczonymi na poezję”. W latach następnych Konse, jak wynika z jego korespondencji z Dubińskim, poświęcał poezji coraz mniej czasu, z zalem stwierdzając: „Teraz, mam nadzieję, nie zapytacie, dlaczego nie zachwycam innych swoimi wierszami. W końcu słowikowi trudno śpiewać w klatce. A ja nie jestem ptakiem, lecz, jak mnie nazywają, poetą. Ale jeśli nie czujesz poezji w swoim życiu, to musisz zamknąć usta, bo to, co z nich wypłynie, nie będzie śpiewem, lecz krakaniem”⁶⁸. Niewątpliwie na twórczość poety wpływały ciągle trudności materialne, problemy ze znalezieniem pracy i mieszkania, ale także zdrowotne⁶⁹ oraz coraz większa presja ze strony represyjnych organów władzy radzieckiej. Mimo to Anatol Iosifowicz pisał dalej – gloryfikowanie anarchii, wolności osobistej i sprawiedliwości społecznej stało się dla niego nie tylko sensem jego działalności, ale i odskocznią w kraju wielkimi krokami zmierzającym ku represjom stalinowskim. Na przestrzeni lat dwudziestych literatura piękna została stopniowo podporządkowywana ideologicznym wymogom nowej władzy. W warunkach rozrastającej się cenzury jedyną szansą na popularyzację twórczości pozostawało publikowanie za granicą⁷⁰. Emigracyjna prasa wolnościowa zamieszczała dziesiątki wierszy samotnego poety, w których przeważały wątki buntownicze, antywojenne, antyreligijne i egzystencjalne. We wstępie do jedyne go tomu wierszy, pisanym w typowo futurystycznym duchu, pt. *Wprowadzający, niszczycielski manifest do czarnoznamieńców*⁷¹ literat pisał, że anarchiści w swojej walce o wolność ludzkości zapomnieli o „najbardziej brutalnym i wściekłym strażniku więziennym Anarchii – Ludzkiej Kulturze”. To właśnie całokształt norm kulturowych nie pozwala społeczeństwu na wyrwanie się ze szponów kapitalizmu oraz na rozpowszechnianie się nowych idei. Wobec tego swoje wiersze Konse nazywał „prezentem” dla anarchistów – „kilka kawałków mojego mięsa, mózgu, nerwów i krwi”, z których „Twórcza Wola” rewolucjonistów powinna „wykroić nieprzejeźdźnych zaprzeczycieli Świata i Kultury”⁷².

⁶⁸ A. Konse do J. Dubińskiego, Kursk, czerwiec 1933, IISG, Senya Fléchine Papers, ARCH00414, f. 58.

⁶⁹ Wiemy, że na przełomie 1927–1928 r. przebywał w szpitalu, prawdopodobnie z powodu przewlekłej choroby płuc, o czym wspominał w listach do Iwana Czornego.

⁷⁰ Jednak należy odnotować, że i w sowieckiej Rosji budził pewne zainteresowanie. Między innymi w niedawno wydanej spuściźnie represjonowanego lekarza, a zarazem literata Siergieja Czekina (1897–1970) znalazło się kilka zanotowanych ręcznie wierszy Konsego, С.Н. Чекин, *Воспоминания самарского анархиста*, Москва 2024, s. 16.

⁷¹ Czarnoznamieńcy (ros. *чернознаменцы*), radykalny (buntowniczy) odłam anarchizmu powstały podczas rewolucji 1905 r. Nawa pochodzi od tytułu pisma „Czornoje Znamia” wydawanego przez Judę Roszczina-Grossmana. Zwolennicy tego nurtu opowiadali się za terrorem rewolucyjnym, praktyką wywłaszczeń, odrzucali jakiekolwiek legalne działania proletariatu, w tym związki zawodowe i walkę polityczną.

⁷² А. Консе, *Вступительные и опустошающий манифест к чернознаменцам. Ого-го! Гу-гу!*, w: idem, *Чёрные зовы...*, s. 5–7.

W liście z 5 lutego 1926 r. prosił Iwana Czornego o przysłanie mu wycinków z gazet z jego własnymi wierszami, ponieważ z powodu aresztów i stale wymuszanej zmiany miejsca zamieszkania został pozbawiony druków i rękopisów. Zagraniczny przyjaciel, ceniący twórczość anarchisty⁷³, nie omieszczał spełnić prośby pozostającego pod czujną obserwacją władz anarchopoety. Czornyj proponował także wydanie nowego tomiku wierszy Konsego, wobec czego poeta oponował, tłumacząc, iż niektóre jego utwory – mimo że jest w nich „dużo ognia i entuzjazmu, lecz mało inspiracji i estetyki”⁷⁴ – są już przestarzałe. Skromnie dodawał, że miał już popełnić „grzech literacki”, wydając „nieudany” tomik wierszy, który udało mu się wysłać do USA⁷⁵. Jak każdy wrażliwy twórca, nasz bohater, nie mając możliwości swobodnie zajmować się działalnością literacką w Rosji i publikując za granicą, czekał na jakiekolwiek informacje zwrotne na temat swoich wierszy: „jest mi naprawdę przykro, gdy nie otrzymuję od swoich przyjaciół opinii na temat moich utworów, nawet jeśli są one negatywne. Bardzo je doceniam i bardzo pomagają mi w mojej pracy”⁷⁶. Niestety w dostępnych źródłach nie udało się odnaleźć ani recenzji, ani omówienia jego poezji. Głębsza analiza twórczości Anatola Konsego czeka na swoich badaczy z dziedziny literaturoznawstwa i historii literatury.

„Element niebezpieczny społecznie”

Po rozgromieniu anarchistów w Moskwie i na prowincji w kwietniu 1918 r. dla ruchu libertarnego w stosunkach z bolszewikami zaczął się nowy okres⁷⁷. Mimo że sowieccy anarchiści oraz tzw. anarchobolszewicy zajęli wobec nowej

⁷³ Konse zadedykował mu wiersz: A. Консе, *Я рад тому...*, „Рассвет” 1927, nr 242, s. 3.

⁷⁴ A. Konse do I. Czornego, Saratów, 5 II 1926, IISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9.

⁷⁵ Wspomniany wyżej tom wierszy Konsego *Czornyje zowy* z podpisem autora: „Tow. Czornemu od A. Konse. 5 VIII 1923” przechowywany jest w Bibliotece Uniwersytetu Michigan. Dodajmy, że tam również znajduje się jedno z dwóch znanych zdjęć anarchopoety datowane na 30 lipca 1926 r., także z dedykacją dla Czornego, *Konse, Anatol*, <https://quod.lib.umich.edu/s/scl/x-lpf.0656/lpf0656> (dostęp: 1 V 2025). Drugie zdjęcie jest dołączone do materiałów sprawy śledczej Konsego w ukraińskich archiwach.

⁷⁶ A. Konse do I. Czornego, Saratów, styczeń 1928, IISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9.

⁷⁷ Zob. np. Г.П. Максимов (Гр. Лапоть), *За что и как большевики изгнали анархистов из России? (К освещению положения анархистов в России)*, [b.m.w.] 1922; Я. Яковлев, *Русский анархизм в Великой русской революции*, [b.m.w.] 1922; A. Berkman, *The Bolshevik Myth*, New York 1925; В.В. Комин, *Анархизм в России. Специальный курс лекций, прочитанный на историческом факультете Педагогического Института*, Калинин 1969; С.Н. Канев, *Октябрьская революция и крах анархизма*, Москва 1974; idem, *Революция и анархизм*, Москва 1987; Е.М. Корноухов, *Борьба партии большевиков против анархизма в России*, Москва 1991; М. Хайдакулов, *Из истории борьбы большевистской партии с анархизмом*, Ташкент 1984; *Анархисты. Документы и материалы. 1883–1935 гг., т. 2: 1917–1935 гг.*, red. В.В. Кривенький, Москва 1999.

władzy stosunek albo neutralny, albo przychylny, większość ruchu potępiała politykę bolszewików, stawiając się w opozycji do niej i próbując dalej angażować się w działalność antypaństwową⁷⁸. Ukraina pod tym względem pozostawała ważnym miejscem oporu przeciwko Sowiетom⁷⁹.

25 listopada 1920 r. podczas akcji rozbicia przez WCzK anarchistycznych organizacji w Ukrainie, wśród aresztowanych znalazł się również Konse⁸⁰. Wysłano go wówczas do Charkowa, skąd 10 lutego 1921 r. został zwolniony⁸¹. Konse nie porzucił swej działalności w ruchu anarchistycznym. W styczniu 1923 r. w organie rosyjskich organizacji robotniczych w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie „Американские Известия” opublikowano jego list wysłany w grudniu 1922 r. Napisał w nim, że przypadkowo trafił na jeden z numerów gazety i że jako „członek redakcji czasopisma «Swoboda»”⁸² chciałby w nim umieścić informację na temat amerykańskiego wydawnictwa, ale że obecnie jego czasopismo nie ukazuje się. Do listu anarchista dołączył dwa wiersze⁸³.

W czerwcu 1924 r. został ponownie aresztowany w Kijowie. Tradycyjnie zarzucono mu popełnienie przestępstw o charakterze kontrrewolucyjnym (w aktach figurują art. 60, 61 i 62 kodeksu karnego ZSRR). Wkrótce anarchista został zwolniony, a sprawę umorzono⁸⁴.

W ukraińskiej stolicy anarchista pracował jako doręczyciel rachunków w miejskim wydziale komunalnym i mieszkał przy urokliwej ulicy Małopidwalnej 25/7, położonej w samym centrum miasta, obok Majdanu Niezależności. To właśnie tam 22 czerwca 1925 r. przeprowadzono rewizję, a sam poeta został ponownie aresztowany za „przynależność do nielegalnej organizacji anarchistycznej”.

⁷⁸ Szerzej o ideach, praktyce politycznej anarchistów oraz stosunkach z władzą sowiecką zob. В.В. Кривенький, *Анархистское движение в России в первой четверти XX века. Теория, организация, практика*, Москва 2018; Д. Рублёв, *Российский анархизм в XX веке*, Москва 2019.

⁷⁹ Zob. chociażby regularne raporty OGPU: „Совершенно секретно”. Лубянка – Сталину о положении в стране (1922–1934), t. 1–10, red. А.Н. Сахаров, В.С. Христофоров, Москва 2001–2017. Na osobną uwagę zasługuje historia ruchu machnowskiego (1918–1921).

⁸⁰ Razem z nim w sprawie figurowali: Gienrich Akerman, Michaił Gofman, Iwan Położaj, Piotr Głuszkow, Arkadij Iwanczenko, Fiodor Timczenko. Materiały sprawy: ЦДАГОУ, f. 263, op. 1, spr. 52076. O represjach przeciwko anarchistom w Ukrainie zob. В. Савченко, *Репресії проти анархістів в УСРР у 1921–1924 рр.*, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 2014, nr 2 (43), s. 176–198; idem, *Розгром анархістського руху в радянській Україні (1927–1929 рр.)*, „Український історичний журнал” 2017, nr 1, s. 84–96.

⁸¹ W jednym z zaświadczeń sowieckiej policji politycznej czytamy, że wówczas Konse był oskarżony o „anarchomachnowszczyznę”, ЦДАГОУ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 50, 51. W broszurze opublikowanej przez rosyjskich anarchistów za granicą w 1922 r. stwierdzono, że poeta był „wielokrotnie aresztowany przez władzę sowiecką”, [А. Горелик, А. Комов, В. Волин], *Гонения на анархизм в Советской России*, Берлин 1922, s. 54.

⁸² Mowa o czasopiśmie KSWA „Swoboda”, którego jedyny numer ukazał się we wrześniu 1919 r.

⁸³ А. Консе, *В редакцию органа российских рабочих организаций Соединённых Штатов и Канады*, „Американские известия” 1923, nr 56, s. 4.

⁸⁴ ЦДАГОУ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 44, 57.

Został oskarżony m.in. o współpracę z anarchistami, w tym także z zagranicznymi („Amierikanskije Izwiestija”, „Wołna”, „Rasswiet”), skupianie wokół siebie młodzieży studenckiej oraz nawiązywanie kontaktów z eserowcami w celu prowadzenia działalności antysowieckiej. O przeszukaniach i przesłuchaniach czynionych przez GPU („autorytatywnych «opiekunów»”, z którymi rozmawiał niechętnie i niemile) Konse pisał do Iwana Czornego. „Uważam – pisał poeta – że miałem rację, gdy odmówiłem spowiedzi przed kapłanami partyjnymi. Ludzie, którzy brutalnie wdzierają się do waszej dziedziny duchowej, nie mogą liczyć na to, że zostaną dobrze potraktowani przez swoje ofiary”⁸⁵.

Według materiałów śledztwa Konse jako jeden z anarchistycznych liderów był również zaangażowany w niepokoje bezrobotnych w Kijowie w maju 1925 r., które miały wyraźnie antyradziecki charakter i głoszone w ich czasie radykalne hasła⁸⁶. Należy zauważyć, że sam anarchoindywidualista podczas przesłuchiwań nic na ten temat nie powiedział oraz nie zeznawał przeciwko swoim towarzyszom. Jednocześnie czekistom nie udało się znaleźć żadnych poważnych dowodów przeciwko niemu i 14 lipca napisał podanie o zwolnienie, najpierw do pełnomocnika kijowskiego oddziału GPU, a 17 lipca do prokuratora obwodu kijowskiego. W przeciwnym razie – oświadczał Konse – rozpocznie strajk głodowy⁸⁷. Natomiast 24 sierpnia w podaniu do sekretarza oddziału operacyjnego GPU Ukrainy „nalegał” na wydanie pozwolenia na wyjazd do miejsca stałego zamieszkania w Kijowie, gdyż w Charkowie, gdzie był przetrzymywany, nie miał mieszkania oraz środków do życia, skarżył się też na zły stan zdrowia⁸⁸. Anarchoindywidualista dostał przepustkę na wyjazd do Kijowa pod warunkiem, że zostanie zarejestrowany w stołecznym oddziale okręgowym GPU⁸⁹. Pomocne przy tym okazało się poręczenie Lotty Sandomirskiej⁹⁰, twórczyni Charkowskiego Komitetu Politycznego Czerwonego Krzyża⁹¹. W swojej petycji Sandomirska ręczyła, że po wyjeździe do stolicy Ukrainy anarchista wróci do Charkowa i osobiście zgłosi się do tajnego oddziału GPU.

Sprawa została ostatecznie umorzona z powodu braku znamion czynu zabronionego, ale Konse został uznany za „element społecznie niebezpieczny”.

⁸⁵ A. Konse do I. Czornego, Saratów, 5 II 1926, IISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9.

⁸⁶ *Обзор политического состояния СССР за май 1925 г.*, w: „Совершенно секретно”..., t. 3: 1925 г., cz. 1, red. Г.Д. Алексеева i in., Москва 2002, s. 325–327.

⁸⁷ ЦІАГОУ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 43, 46.

⁸⁸ Ibidem, k. 66.

⁸⁹ Ibidem, k. 68, 69.

⁹⁰ Lotta Sandomirska (1882–1941) – socjaldemokratka, do 1924 r. szefowa Charkowskiego Komitetu Politycznego Czerwonego Krzyża, po zwerbowaniu jej nastoletniego syna przez GPU zrezygnowała z działalności. Zginęła w Charkowie razem z córką podczas masowej eksterminacji Żydów.

⁹¹ Pomoc Więźniom Politycznym (Pompolit), organizacja na czele z Jekateriną Pieszkową, pierwszą żoną Maksima Gorskigo, działająca w latach 1922–1937. Zajmowała się szukaniem informacji o miejscu przetrzymywania więźniów politycznych, zapewniała im pomoc materialną i zwracała się do władz o ich uwolnienie.

Zakazano mu zamieszkiwania w Ukrainie oraz w guberniach: moskiewskiej, leningradzkiej, brańskiej i rostowskiej, i skazano na zesłanie w trybie administracyjnym „na północ na okres trzech lat”⁹². Poeta ponownie zwrócił się do GPU, prosząc o przesunięcie terminu wyjazdu na wiosnę 1926 r. Prośbę motywował schorzeniami (neurastenią i przewlekłą chorobą płuc), a także koniecznością uregulowania spraw rodzinnych⁹³. O swoim ciężkim stanie fizycznym wspominał także w listach do Iwana Czornego. Kierownictwo GPU odmówiło odroczenia wyjazdu, powołując się na „aktywność” anarchisty, ale wzięto pod uwagę „rzeczywistą chorobę” i Konse z żoną otrzymali pozwolenie na udanie się na miejsce zesłania „nie etapem, ale samodzielnie za wiarygodnym poręczeniem bez konwoju”⁹⁴. Zesłanie rodzina odbywała w Saratowie.

Żoną Konsego była anarchistka, nauczycielka z Połtawy, członkini Konfederacji Organizacji Anarchistycznych Ukrainy „Nabat” Lubow Niemierickaja (Niemirickaja; 1904/1907 – po 1950), siostra anarchisty Borisa Niemierickiego (1902–1937). W 1923 r. para doczekała się córki Olgi. W swoich listach bohater niniejszego artykułu pisał o żonie jako o „dobrej i życzliwej towarzyszcze”⁹⁵. Należy przypuszczać, że parę łączyły nie tylko mocne więzi emocjonalne, ale także poglądy⁹⁶. Niemierickaja była kilkakrotnie aresztowana razem z Konsem, ale przeżyła męża i II wojnę światową. 1 czerwca 1950 r. została skazana w Połtawie, gdzie pracowała jako pielęgniarka, na bezterminowe zesłanie do Kraju Krasnojarskiego⁹⁷.

⁹² Ibidem, k. 44, 53, 57.

⁹³ Ibidem, k. 58.

⁹⁴ Ibidem, k. 72–72v. Wraz z nimi wymieniono również anarchistę Aleksieja Koreniejewą. Możliwe, że mowa o tulskim anarchiście Aleksieju Koreniejewie [Karniejewie] (1896–1937), w 1915 r. przywódcy grupy anarchistów w dzielnicy Wyborg w Petersburgu.

⁹⁵ A. Konse do I. Czornego, Saratów, 5 II 1926, IISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9.

⁹⁶ Zachował się list Niemierickiej do Czornego, który pokazuje, że obydwójce korespondowali z zagranicznymi towarzyszami, dyskutując na tematy społeczno-polityczne. W liście dość pochlebnie wypowiadała się o poglądach amerykańskiego anarchisty i entuzjastycznie przyjęła wiadomość o zamiarze wydawania czasopisma, które miałyby na celu „obiektywną i żywą prezentację doktryn anarchistycznych”. Ubolewając nad podziałami w ruchu, proponowała zastanowić się nad popełnionymi przez anarchistów błędami podczas rewolucji, *Письмо anarchistки Л.Г. Немерицкой Секретарю Федерации Русских Рабочих Организаций США и КАНАДЫ И. Черному по вопросу о характере материалов для журнала „Пробуждение”, 8 августа 1926 г.*, w: *Анархистские движения России и Русского Зарубежья...*, s. 380–382.

⁹⁷ *Немерицкая Любовь Григорьевна (1904/1907–после 1950)*, w: *Анархистские движения России и Русского Зарубежья...*, s. 380–382. 21 września 1989 r. została zrehabilitowana przez prokuraturę Połtawy, z kolei 23 grudnia 1994 r. przez prokuraturę Autonomicznej Republiki Krymu. *Консе Анатолий Иосифович*, w: *Реабилитированные историей*, t. 3: *Автономная Республика Крым*, red. В.П. Антипенко i in., Симферополь 2006, s. 204; *Немерицкая Любовь Григорьевна*, w: *Реабилитированные историей*, t. 4: *Автономная Республика Крым*, red. Т.В. Умрихина i in., Симферополь 2008, s. 204; *Немерицкая Любовь Григорьевна*, w: *Реабілітовані історією. Полтавська область*, cz. 3, red. В.А. Іноземцев i in., Київ–Полтава 2005, s. 429.

Według dostępnych informacji, w czerwcu 1928 r. „po odbyciu kary ograniczenia prawa do przemieszczania się” Konse wyjechał do Symferopola. Na Krymie anarchista podjął pracę w stowarzyszeniu kolektywów pracowniczych na giełdzie pracy. Po kolejnym aresztowaniu 6 lutego 1929 r. przez GPU Krymu, 10 maja wraz z żoną został wysłany do Kazachstanu na trzy lata⁹⁸. Interesujące, że w drodze do Pawłodaru Anatol, Lubow i mała Olga podróżowali razem z Jurijem Jurkiewiczem (1907–1990), represjonowanym studentem Politechniki w Kijowie. W jego wspomnieniach czytamy: „Z towarzyszy podróży zapamiętałem małżeństwo anarchistów. On nazywał się Konse, był znanym na Zachodzie poetą anarchistycznym, a ona była Lubą Nemiricką, córką profesora z Charkowa, mimo swoich 25 lub 26 lat, zdążyła odwiedzić Machnę. Oboje byli zdesperowanymi gruźlikami, bardzo wątłego zdrowia”⁹⁹.

Po zesłaniu w latach 1932–1933 Konse został pozbawiony prawa do życia w dużych miastach i odsiadywał tzw. minus w Kursku¹⁰⁰. Z tego okresu zachował się jego list do Jakowa Dubińskiego, w którym dziękował za przysłanie mu 7 rubli. Prosił ponadto o nadsyłanie wiadomości o życiu na „przepięknej obczyźnie”¹⁰¹. Został ponownie aresztowany w Woroneżu 27 stycznia 1934 r. wraz z grupą zesłanych anarchistów, którzy w latach 1932–1933 prowadzili nielegalną antysowiecką agitację wśród miejscowej młodzieży i robotników, a także kołchoźników w okolicach Woroneża. Wśród aktywnych uczestników grupy byli znani anarchiści Lew Wajnberg (1895–1937), Aleksandr Procenko (1909 – po 1936) i inni. 14 maja 1934 r. decyzją Kolegium Specjalnego OGPU Konse został skazany na 3 lata zesłania do Azji Środkowej¹⁰².

24 lipca 1934 r. rodzina anarchistów dotarła do Taszkientu. Konse wysłał do Dubińskiego krótką wzmiankę o tym oraz o nieustających problemach zdrowotnych, poszukiwaniu pracy i mieszkania¹⁰³. Z tego okresu brak jest jakichkolwiek innych informacji. W roku 1937 Konse został ponownie aresztowany¹⁰⁴

⁹⁸ *Реабилитированные историей...*, t. 4, s. 204.

⁹⁹ Ю.Л. Юркевич, *Минувшее проходит предо мною... Воспоминания*, Москва 2000, s. 125.

¹⁰⁰ Kilka listów A. Konsego do J. Dubińskiego zachowało się w Amsterdamie: IISG, Senya Fléchine Papers, ARCH00414, f. 58), <https://senyafleshinpapers.wordpress.com/2014/12/29/flechine-folder-58/> (dostęp: 1 V 2025).

¹⁰¹ A. Konse do J. Dubińskiego, 10 IV 1922, Kursk, ibidem.

¹⁰² Я. Леонтьев, С. Быковский, *Из истории последних страниц анархо-движения в СССР: дело А. Барона и С. Рувинского (1934 г.)*, w: *Петр Алексеевич Кропоткин и проблемы моделирования историко-культурного развития цивилизации. Материалы международной научной конференции*, red. П.И. Талеров, Санкт Петербург 2005, s. 157–171.

¹⁰³ A. Konse do J. Dubińskiego, sierpień 1934, IISG, Senya Fléchine Papers, ARCH00414, f. 58.

¹⁰⁴ Державний архів Харківської області, f. Р–6452, оп. 4, spr. 2700 (Уголовное дело по обвинению Иванова Ивана Федоровича), к. 60.

i prawdopodobnie rozstrzelany w okresie między listopadem 1937 a styczniem 1938 r. Poetę-buntownika rehabilitowano pośmiertnie 23 grudnia 1994 r. decyzją Prokuratury Autonomicznej Republiki Krymu¹⁰⁵.

Podsumowanie

Mimo ogólnego wglądu w biografię anarchopoety, jego życiorys wciąż pozostawia więcej pytań niż odpowiedzi. Szczególnie interesujące wydają się kwestie życia codziennego, poglądów i aktywności twórczej oraz prowadzenia działalności na zesłaniu w ostatnich dziesięciu latach jego życia. Czy zachowały się jakiekolwiek źródła rzucające światło na jego relacje z córką Olgą i jaki los spotkał dziecko „kontrrewolucjonisty”? Czy nosiła nazwisko ojca czy matki (o której ostatnich latach życia też zresztą praktycznie nic nie wiadomo)? Kiedy dokładnie i w jakich okolicznościach rozstrzelano poetę?

Kolejnym problemem badawczym jest kwestia sposobów przetrwania, okazywania wzajemnej pomocy oraz konsolidacji ludzi znajdujących się na sowieckim zesłaniu, nie tylko zwolenników świata bez państw, ale i całego antybolszewickiego ruchu rewolucyjnego¹⁰⁶. Z kim z zesłańców oraz pozostających na wolności utrzymywał kontakty bohater tego artykułu?

Niezależnie od dostępności szczątkowo zachowanej korespondencji sowieckich więźniów politycznych, należy pamiętać o cenzurze i autocenzurze w listach wymienianych z zagranicą. W jednym z nich Konse ubolewał, iż „papier i pióro to podstępni przyjaciele i nie zawsze można im zaufać, powierzając nasze intymne przeżycia i ulubione marzenia”¹⁰⁷. Ważnym i wymagającym głębszej analizy zagadnieniem pozostają także formy i dynamika kontaktów anarchistów z Rosji Sowieckiej z zagranicznymi działaczami, prowadzenie przez ruch libertarny na forum międzynarodowym akcji solidarnościowych i informacyjnych oraz udzielanie regularnej pomocy materialnej¹⁰⁸.

¹⁰⁵ *Реабилитированные историей...*, t. 3, s. 204; С. Овсянников, *Я в груди затаил роковую току...*, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02eaoej7UuzMiAbafsP6Tz1KDNNyAiFM5UHE7kkpsYbEoDgmFPXK5ssDCqgHNZ4BCxl&id=100013709460757 (dostęp: 1 V 2025). Moje zapytanie skierowane do Państwowego Muzeum Pamięci Ofiar Represji w Taszkencie w celu uzyskania informacji o Konsem pozostało bez odpowiedzi.

¹⁰⁶ Częściowo odpowiedzi na te pytania dostarczają dziesiątki listów zesłanych anarchistów przechowywane w IISG, będące ważnym i dotychczas niezbadanym materiałem źródłowym. Do istotnych źródeł pod tym względem także należy: *Letters from Russian Prisons. Consisting of Reprints of Documents by Political Prisoners in Soviet Prisons, Prison Camps and Exile, and Reprints of Affidavits Concerning Political Persecution in Soviet Russia, Official Statements by Soviet Authorities, Excerpts from Soviet Laws Pertaining to Civil Liberties, and Other Documents*, London–New York 1925 oraz G.P. Maximoff, *The Guillotine at Work. Twenty Years of Terror in Russia (Data and Documents)*, t. 2, Chicago 1940, s. 517–623.

¹⁰⁷ A. Konse do I. Czornego, Saratów, 5 II 1926, IISG, I. Černyj Papers, ARCH00278, f. 9.

¹⁰⁸ Zob. np. В. Савченко, *Репрессии против анархистов в СССР в 1922–1927 гг. и международные компании протестов*, „Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă «Akadememos»” 2017, nr 1 (44), s. 110–115.

Życie Anatola Konsego jest do pewnego stopnia odzwierciedleniem losu setek anarchistów pozostających w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. w ZSRR¹⁰⁹. Bezkompromisowy anarchoindywidualista i poeta futurysta interesujący się wolnościową pedagogiką względne uznanie zyskał przede wszystkim dzięki prasie emigracyjnej. Bezlitosny wobec swoich oponentów politycznych sowiecki aparat represji nie dawał żadnej możliwości nie tylko na prowadzenie legalnej praktyki politycznej, ale i na swobodną ekspresję twórczą. W swoich papierach wykrytych przez GPU Konse notował: „W sztuce tworzenia trupów państwo nie ma rywali”¹¹⁰. Słuszności tej sentencji dowodzi m.in. analiza relacji państwa bolszewików i anarchistów. Niniejsze studium zatem traktuję jako krok do dalszych badań nad białymi plamami, którymi nadal świeci historia anarchizmu w ZSRR.

Anatol' Konse (1898–1937/38) – Anarchist, Poet, “Socially Harmful Element”

The article aims to present a profile of the forgotten anarchoindividualist and poet-futurist Anatol' Konse (1898–1937/38). An attempt has been made to reconstruct the biography of the Polish-Belarusian revolutionary based on materials obtained from the archives of Amsterdam and Kyiv, as well as the émigré anarchist press (e.g., *Amerikanskie Izvestiya*, *Volna*, *Rassvet*). The article pays particular attention to his private life, political views, participation in the anarchist movement in the USSR, contacts with émigré revolutionary activists, the circumstances of repression and exile, as well as the fundamental aspects of his ideological assumptions and literary output. The analysis presented here illuminates not only the still little-known history of anarchism in the era of growing repression by the Bolsheviks, but also highlights the fact of the links and constant international cooperation among participants in the libertarian movement in the Soviet Union and the West. The biography of Konse can serve as an example for further research on the anarchist underground in Soviet exile.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Černyj Papers, ARCH00278, f. 9

Senya Fléchine Papers, ARCH00414, f. 58

University of Michigan Library, Joseph Labadie Collection

Mark Holtz Correspondence 1933–1934

Fraye Arbeter Shtime (Freie Arbeiter Stimme) Papers, 1922–1940, f. 8

Державний архів Харківської області

f. P-6452, op. 4, spr. 2700

Центральний державний історичний архів України

f. 127, op. 1080, spr. 14

¹⁰⁹ W czasopiśmie „Sejatiel” Konsego stawiano w jednym szeregu z „idealistami” – znanymi rosyjskimi anarchistycznymi działaczami i teoretykami, dotkniętymi represjami sowieckimi, Редакция, *Мнение о Кропоткине*, „Сеятель” 1943, nr 21, s. 20.

¹¹⁰ ЦДАГОУ, f. 263, op. 1, spr. 56804, k. 27v.

Центральний державний архів громадських об'єднань та українці
f. 263. оп. 1, spr. 56804, 52076

Źródła drukowane

Letters from Russian Prisons. Consisting of Reprints of Documents by Political Prisoners in Soviet Prisons, Prison Camps and Exile, and Reprints of Affidavits Concerning Political Persecution in Soviet Russia, Official Statements by Soviet Authorities, Excerpts from Soviet Laws Pertaining to Civil Liberties, and Other Documents, London 1925.

Maximoff G.P., *The Guillotine at Work. Twenty Years of Terror in Russia (Data and Documents)*, t. 2, Chicago 1940.

Анархистские движения России и Русского Зарубежья. Документы и материалы. 1922–1941 гг., red. Д.И. Рублёв, Москва 2021.

Анархисты. Документы и материалы. 1883—1935 гг., t. 2: 1917–1935 гг., red. В.В. Кри-
венький, Москва 1999.

Андреев А., *Неонигилизм*, Москва 1922.

Гори П., *Анархия перед судом*, [Буэнос Айрэс] 1924.

Каторга и ссылка. К истории революционного движения в России, red. Л. Берман,
Б. Лагунов, С. Ушеревич, Киев 1924.

Ланевський О., „За час Революції я навчився розуміти і любити український народ...”
Листи Анатолія Консе Івану Чорному, „Південний захід. Одесика. Історико-краєзнав-
чий науковий альманах” 2025, t. XXXVII, s. 218–238.

„Совершенно секретно”. *Лубянка – Сталину о положении в стране (1922–1934)*, t. 1–10,
red. А.Н. Сахаров, В.С. Христофоров, Москва 2001–2017.

Орден Российских Тамплиеров, t. 2: *Документы 1930–1944 гг.*, red. А.Л. Никитин,
Москва 2003.

Реабилитированные историей, t. 3: *Автономная Республика Крым*, red. В.П. Антипенко
і in., Симферополь 2006.

Реабилитированные историей, t. 4: *Автономная Республика Крым*, red. Т.В. Умрихина
і in., Симферополь 2008.

Реабілітовані історією. Полтавська область, cz. 3, red. В.А. Іноземцев і in., Київ–
Полтава 2005.

Речи анархистов перед судом государственников, Киев 1919.

Чекин С.Н., *Воспоминания самарского анархиста*, Москва 2024.

*Человек после общества. Антология французского анархо-индивидуализма начала
XX века*, Саратов 2022.

Чёрный Л., *Новое направление в анархизме. Ассоциационный анархизм*, Москва 1907.

Юркевич Ю.Л., *Минувшее проходит предо мною... Воспоминания*, Москва 2000.

Prasa

„Американские известия” 1923–1924

„Анархия” 1918

„Буревестник” 1921

„Волна” 1923–1924

„Вольная жизнь” 1921

„Воля України” 1923

„Газета футуристов” 1918

„Голос труда” 1928

„Дело труда-Пробуждение” 1952, 1956
 „Пробуждение” 1929, 1931, 1933
 „Рассвет” 1927–1930
 „Свобода внутри нас” 1917
 „Свобода” 1919
 „Сеятель” 1932, 1943, 1977
 „Харьковский Набат” 1919

Opracowania

- Avrich P., *The Russian Anarchists*, Princeton–New Jersey 1967.
 Berkman A., *The Bolshevik Myth*, New York 1925.
 Chmieliński M., *Max Stirner. Jednostka, społeczeństwo, państwo*, Kraków 2006.
 Dobek R., *Pierre-Joseph Proudhon*, Poznań 2013.
 Ihnytkyj O.S., *Ukrainian Futurism. 1914–1930. A Historical and Critical Study*, Cambridge 1998.
 Konse, *Anatol*, <https://quod.lib.umich.edu/s/scl/x-lpf.0656/lpf0656> (dostęp: 7 II 2025).
 Maitron J., *Histoire du mouvement anarchiste en France (1880–1914)*, Paris 1951.
 Max Stirner – *wokół indywiduum*, red. K. Feć, Kraków 2018.
 Modrzejewska M., *Josiah Warren – pierwszy amerykański anarchista?*, Kraków 2012.
 Modrzejewska M., *Stephen Pearl Andrews. Anarchia i społeczeństwo*, Kraków 2020.
 Sękowski S., *W walce z Wujem Samem. Anarchoindywidualizm w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1827–1939*, Warszawa 2010.
 Woodcock G., *Anarchism. A History of Libertarian Ideas and Movements*, New York 1962.
- [Горелик А., Комов А., Волин В.], *Гонения на анархизм в Советской России*, Берлин 1922.
 Азаров В., *Анархия на Юге. Анархисты южных губерний бывшей Российской империи в борьбе за всеобщее самоуправление 1917–1918 гг.*, т. 1, Одесса 2021.
 Аладышкин И.В., „Анархо-индивидуализм в среде отечественной интеллигенции второй половины XIX – первой декады XX века (на материалах гг. Москвы и Санкт-Петербурга). Автореферат”, Иваново 2006.
Анархизм и образование. Сборник работ, wyd. Дж. Суисса i in., Москва 2022.
 Буренина-Петрова О.Д., *Анархизм и искусство авангарда*, Санкт Петербург 2021.
 Венцель, red. Г.Б. Корнетов, М.В. Богуславский, Москва 1999 (Антология гуманной педагогики).
 Дружников Ю., *Явная и скрытая жизнь Константина Венцеля*, „Вопросы философии” 1996, nr 4, s. 106–126.
 Канев С.Н., *Октябрьская революция и крах анархизма*, Москва 1974.
 Канев С.Н., *Революция и анархизм*, Москва 1987.
 Комин В.В., *Анархизм в России. Специальный курс лекций, прочитанный на историческом факультете Педагогического Института*, Калинин 1969.
 Корноухов Е.М., *Борьба партии большевиков против анархизма в России*, Москва 1991.
 Кривенький В.В., *Анархистское движение в России в первой четверти XX века. Теория, организация, практика*, Москва 2018.
 Крусанов А.В., *Русский авангард 1907–1932. Исторический обзор*, Санкт Петербург–Москва 1996–2021.
 Леонтьев Я., Быковский С., *Из истории последних страниц анархо-движения в СССР: дело А. Барона и С. Рувинского (1934 г.)*, в: *Петр Алексеевич Кропоткин и проблемы моделирования историко-культурного развития цивилизации. Материалы международной научной конференции*, red. П.И. Талеров, Санкт Петербург 2005, s. 157–171.

- Люстров М.Ю., *Авангардизм и традиция (русская досиллабика в XX веке)*, в: Александр Введенский и русский авангард. Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения А. Введенского, ред. А. Кобринский, Санкт-Петербург 2008, s. 133–138.
- Максимов Г.П. (Гр. Лапотъ), *За что и как большевики изгнали анархистов из России? (К освещению положения анархистов в России)*, [b.m.w.] 1922.
- Овсянников С., *Я в груди затаил роковую тоску...*, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02ea0ej7UuzMiAbafsP6Tz1KDNNyAiFM5UHE7kkpsYbEoDgmFPXK5ssDCqgHNZ4BCxl&id=100013709460757 (dostęp: 1 V 2025).
- Рублёв Д., *Российский анархизм в XX веке*, Москва 2019.
- Русский футуризм. Стихи. Статьи. Воспоминания*, оргас. В.Н. Терёхина, А.П. Зименков, Санкт-Петербург 2009.
- Савченко В., *Репресії проти анархістів в УСРР у 1921–1924 рр.*, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 2014, nr 2 (43), s. 176–198.
- Савченко В., *Репресии против анархистов в СССР в 1922–1927 гг. и международные компании протестов*, „Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă «Akademos»” 2017, nr 1 (44), s. 110–115.
- Савченко В., *Розгром анархістського руху в радянській Україні (1927–1929 рр.)*, „Український історичний журнал” 2017, nr 1, s. 84–96.
- Савченко В.А., *Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр. Історичний аспект та політична практика*, Київ 2017.
- Хайдакулов М., *Из истории борьбы большевистской партии с анархизмом*, Ташкент 1984.
- Чисников В., *Личный состав Киевской сыскной полиции накануне реформирования российского уголовного сыска (1908 г.)*, „Legea și Viața” 2015, nr 10/2 (286), s. 90–95.
- Яковлев Я., *Русский анархизм в Великой русской революции*, [b.m.w.] 1922.

Literatura piękna

- Биокозмисты. Десять штук*, Петроград 1923.
- Гордины Бр., *Анархия в мечте. Страна Анархия (утопия-поэма)*, Москва 1919.
- Консе А., *Чёрные зовы. Поэзы*, Киев 1919.
- Новомирский Я., *Только душа. Книга стихов*, Москва [1920?].
- Песни труда. Сборник революционных песен и стихотворений*, Буэнос Айрес 1923.
- Святогор А., *Петух Революции*, Москва 1917.
- Чулков Г., *Стихотворения Георгия Чулкова*, Москва 1922.
- Ярославский А., *Сволочь Москва*, Москва 1922.

Aleksander Łaniewski – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, adiunkt w Zakładzie Historii XX w. Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe: historia anarchizmu w Europie Wschodniej XIX–XX w.; problematyka pamięci w ruchu anarchistycznym; rewolucja 1905 r.; najnowsza historia społeczno-polityczna Białorusi. E-mail: alaniewski@ihpan.edu.pl.

Aleksander Łaniewski – PhD in History, assistant professor of the Department of the History of the 20th Century at the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences. Research interests: history of anarchism in Eastern Europe in the 19th and 20th centuries; the issue of memory in the anarchist movement; the 1905 Revolution; recent socio-political history of Belarus. E-mail: alaniewski@ihpan.edu.pl.